

Вячаслаў Швед / Viachaslau Shved

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2878-6231>

e-mail: v.shved@uw.edu.pl

Дзейнасць польскага войска на беларускіх землях падчас Лістападаўскага паўстання 1830–1831 гг.

Activities of the Polish army in the Belarusian lands during the November Uprising of 1830–1831

Działalność wojska polskiego na ziemiach białoruskich w czasie powstania listopadowego 1830–1831

18 снежня 1830 г. пачаў сваю працу рэвалюцыйны сейм, а 19 студзеня 1831 г. ён прызначыў намінальным кіраўніком польскага войска князя Міхаіла Радзівіла, былога генерала напалеонаўскай арміі. Публіка сустрэла гэта заклікамі: “Няхай жыве Радзівіл!”, “На Літву! На Літву!” У літоўскім паходжанні М. Радзівіла яна ўбачыла кірунак паўстання, які да гэтага часу не вельмі прасочваўся [Grabeński 1910: 49]. Генрык Дэмбінскі, тады яшчэ камандзір гвардыі Кракаўскага ваяводства, у лісце да сейма прапанаваў унесці ў праект аб дэтранізацыі Мікалая I пункты, якія будуць сведчыць, што польскі народ не паўстаў супраць расійскага народу, што ён з расійскім царом не будзе заключаць ні міру, ні перамір’я, пакуль Літву, Валынь, Падолле і Украіну не верне, пакуль народ пад скіпетрам яго не будзе мець неабходных канстытуцыйных свабод [Diariusz sejmu 1907 I: 97, 152].

Ліцвіны, якія знаходзіліся ў Варшаве і яшчэ ў пачатку паўстання стварылі Камітэт літоўска-рускіх зямель, 22 студзеня 1831 звярнуліся да сейма з *Адрасам*. У ім былі такія радкі: “Заўсёды былі адным з Вамі народам, адзінаю Польшчай. Трыццаць шэсць год прыгнёту і няволі ад апошняга падзела не затапталі ў сэрцах нашых любові да агульнай Айчыны і імкненняў да зліцця ў адзіную народнасць, якая не выцерлася межамі... жыве пад апекаю гісторыі, у агульнай крыві, у супольнасці пачуццяў, памятных рэчах, мове, няшчасцях і сумеснай надзеі”. Сярод тых, хто падпісаў *Адрас*, – Напалеон Орда, капітан з Беларусі Мікалай

Пятрушка, Караль Друцкі-Любецкі, Ян Гедройц, Ян Кулеша, Ян Рамкевіч з Гродзенскай губерні, а ўсіх у спісе было каля 200 чалавек. 24 студзеня Ёахім Лялевель зачытаў *Адрас* на пасяджэнні сейма. Ва ўступным слове ён коратка ўспомніў гісторыю саюза двух народаў (ліцвінаў і палякаў), пачынаючы ад караля Лакеткі, назваў Гедыміна, Чартарыскіх, Радзівілаў, Юліяна Корсака, Тадэвуша Рэйтана. Як прыклад сумеснага патрыятызму назваў Пачобутаў, Адама Нарушэвіча, Андрэя Тадэвуша Касцюшку, а таксама тых, хто быў сярод дэпутатаў – Людвіка Міхала Паца, Мікалая Радзівіла, Караля Нямцэвіча, Ксавера Несялоўскага. Чытанне Акта Ё. Лялевель закончыў словамі: „Павінны мы звярнуць увагу на прыгнечаных сваякоў, не варта нам іх забываць” [*Diariusz sejmu* 1907, I: 172–174, 567, 480].

У сейма прадстаўнікі былых зямель Вялікага княства Літоўскага прасілі фінансавай дапамогі, абяцаючы вярнуць сродкі пасля вызвалення сваіх зямель. Сейм аднагалосна прыняў *Адрас*, а 1 лютага абмяркоўваў праект адказу. Ягоны аўтар Ё. Лялевель пісаў:

Мы Вас, суайчыннікі зямель Літоўскіх, Валыні, Украіны і Падоллі, клічам да народнай справы, мы, памятаючы братэрства, якое злучае нас з вамі, агульную кроў нашу, падаем вам руку, каб паўсталі з-пад ярма, ачунялі і вызваліся б з няволі.

У дакуменце быў заклік да тых суайчыннікаў, якія знаходзіліся ў Польшчы:

Вы, якія разам з намі! Бярыцеся за зброю, якую вам даем. Па даручэнню нашаму рабіце братэрскія атрады і спяшайцеся з намі да вашай зямлі, каб вызваліць прыгнечаных землякоў, такім жа, як і мы, усхваляваных жаданнем вольнасці і незалежнасці. Аднолькавым рытмам б'еца вашае сэрца, тое ж пачуццё кліча на поле бою. Ідзіце землякам вашым сказаць, што прабіў час вызвалення з няволі. Спяшайцеся з намі несці ім дапамогу, каб паўсталі. Да зброі, да бою, браты! [*Diariusz sejmu* 1907, I: 394].

Адказ на *Адрас* быў адзінадушна прыняты і на пасяджэнні Сената. Сенатар Станіслаў Вадзінскі ў сваім выступленні падкрэсліў, што „абавязкам нашым з'яўляецца даць прыгнечаным яшчэ суайчыннікам усялякія доказы спачування, да таго часу, як здолеем аб'яднацца з імі” [*Diariusz Senatu* 1930, 14: 505].

На гэтым жа пасяджэнні сейма рэферэнт казначэйскай камісіі, сеймавы камісар і пасол Якуб Ясінскі прадставіў праект ліцвінаў і іншых прадстаўнікоў народаў былой Рэчы Паспалітай аб стварэнні двух легіёнаў – Літоўскага і Валынскага. Аўтары праекта прасілі дазволу на пераход у легіёны сваім землякам з польскіх войскаў. Легіёны павінны былі прыйсці на сваю тэрыторыю з пачаткам ваенных дзеянняў. Трэцяга лютага сейм прыняў пастанову аб фарміраванні двух легіёнаў:

літоўскага (літоўскае, жмудскае і беларускае вайсковыя фарміраванні) і валынскага (валынскі, падольскі, украінскі аддзелы). На арганізацыю выдзелілі крэдыт у памеры звыш 95 тысяч злотых [*Diariusz sejmu* 1907, I: 408, 409]. Цікава тое, што вакол назвы легіёнаў разгарнулася дыскусія. Маршалак сейма граф Уладзіслаў Астроўскі прапанаваў назваць легіёны наступным чынам: Літоўска-Жмудзска-Беларускі і Валынска-Падольска-Украінскі. Былі прапановы і іншыя, але ў выніку, калі стварылі толькі адзін легіён (у сувязі з недахопам кадраў), яго назвалі Літоўска-Валынскім [Jaworski 2011: 40]. Планавалася, што легіёны пойдучь у свае землі, але гэтага не адбылося – ім было накіравана барацьба зямлі братоў-палякаў, а пазней падзяліць іх лёс – конная частка легіёна перайшла дзяржаўную мяжу і склала зброю ў Прусіі. Створаны ў ліпені Літоўска-Рускі легіён (фактычна фармаваўся як другі батальён Літоўска-Валынскага легіёна) таксама не дайшоў да ўкраінскіх зямель і вымушаны быў пераправіцца праз Віслу і ісці ў Кракаў і ў Галіцыю [Jaworski 2011: 50, 55].

У Гродзенскай губ. дзейнічала большасць партызанскіх атрадаў, створаных на тэрыторыі сёняшняй Беларусі: Тытуса Пуслоўскага, Юзафа Кашыца і Мікалая Мержыеўскага, Стэфана Незабітоўскага і Аляксандра Бронскага, Яна Жылінскага, ксяндза Ламберта і Сільверста Малаховіча, Яўгена Ронка і Караля Нямцэвіча, Якуба Шрэцера, Адама Солтана, Казіміра Гоўвальда, Яна Далубоўскага і Антона Скродскага [Shved 2001: 414]. У *Спісах асоб, якія прымалі дзейны ўдзел у польскім паўстанні 1831 г.* склад гэтых атрадаў характарызуецца наступнымі словамі: “Рознага роду валацугі, шляхта, збеглыя салдаты, дваровыя людзі”, сяляне, “рознага зброду людзі і збеглыя рознага звання”, стральцы з варты Белавежскай пушчы, памешчыкі, ксяндзы, афіцыйныя, чыноўнікі, “асобы рознага звання” [NGA RB u Grodne, f.4, vop.1, spr.192, ark. 14 v., 61 v., 62 v., 77 v., 213 v.; f.1, vop. 27, spr. 64, ark. 244 v., 257, 261 v., 268, 301]. *Алфавітны спіс удзельнікаў паўстання 1830 г.* па Гродзенскай губ., складзены следчай камісіяй, уключае прозвішчы 474 чалавек. Намі падлічана, што шляхціцаў было 107, сялян – 99, памешчыкаў і іх сыноў – 55, дваран (так называлі польскую шляхту, зацверджаную ў расійскай Герольдыі) – 25, вайскоўцаў – 26, дзяржаўных службоўцаў – 16, студэнтаў і гімназістаў – 21, святароў і іх дзяцей – 17, лёкаў – 18, мяшчан – 5, настаўнікаў – 1, невядомага паходжання – 65. Па месцы паходжання яны размеркаваныя наступным чынам: Навагрудскі павет – 97 чал., Слоніўскі – 57, Лідскі – 39, Ваўкавыскі – 37, Гродзенскі – 35, іншых паветаў Гродзенскай губ. – 80, расійскіх губерняў – 1, Каралеўства Польскага – 3, невядомых – 94 [NGA RB u Grodne, f. 4, vop.1, spr. 192].

Названым паўстанцам на тэрыторыі Беларусі патрэбна была дапамога. Пад уплывам грамадскага меркавання і па просьбах ліцвінаў дыктатар Ян Скржынецкі вырашыў дапамагчы ліцвінам, беларусам і жмудзінам. Быў высланы спачатку палкоўнік Якуб Левінскі, які вымушаны быў вярнуцца назад пасля бітвы пад Сельковым (20.04.1831), а затым – генерал Антоні Янкоўскі з большымі сіламі і падтрымкай партызанскага атрада Юзафа Заліўскага, які вярнуўся пасля бітвы пад Пултускам. Гэтыя няўдалыя экспедыцыі прывялі генералітэт да нежадання “кідаць паходню бунту” у “краі спрадвечу расійскім” [А. З. 1913: 24–25].

Вось тады і з’явіўся палкоўнік Дзэйдэры Хлапоўскі, былы напалеонаўскі афіцэр. У сваіх *Успамінах* ён піша, што яшчэ 15.12.1830 г. у лісце да генерала Юзафа Гжэгажа Хлапцкага прапаноўваў перайсці Нёман і Буг 01.02.1831 г. і падняць паўстанне на Літве і Валыні. Але тады гэты план не спадабаўся дыктатару. Толькі 11 мая 1831 г. з Галоўнага штаба Антоні Янкоўскаму прыйшоў загад арганізаваць спецыяльнае вайсковае фарміраванне на чале з Д. Хлапоўскім для экспедыцыі на Беларусь і Літву. Даследчык жыцця і дзейнасці Д. Хлапоўскага Яцэк Тупальскі ў сваёй кнізе піша, што Адам Ежы Чартарыскі настойліва раіў Яну Скржынецкаму “аказаць пасрэдніцкую альбо беспасрэдную дапамогу Літве, дзе паўстанне перажывала ўсё больш цяжкія часы” [Tupalski 1983: 184, 188–190]. Д. Хлапоўскі атрымаў заданне накіраваць на былую тэрыторыю ВКЛ 200 афіцэраў і падафіцэраў, прызначаных інструктарамі для мясцовых паўстанцаў. Ён выбраў 520 салдат 1-га ўланскага палка, 100 лепшых салдат і 3 афіцэраў з 1-га палка пешых стральцоў (паручніка Шымана Канарскага, маёра Нікодэма Бутрына, падпалкоўніка Юзафа Заліўскага), сапёраў (6 жаўнераў і падафіцэр) – усяго набралася 820 чалавек, якіх усіх пасадзілі на коней, атрыманых з ліквідаванага падляскага коннага палка. Былі таксама 2 гарматы, якія абслугоўваў паручнік князь Януш Чацвярцінскі. Штаб войска Д. Хлапоўскага склалі: шэф штаба падпаручнік Караль Марцінкоўскі; ад’ютанты Мацей Мельжынскі, Леон Смілкоўскі, Густав Патвароўскі, Станіслаў Хлапоўскі; шэф інжынераў Міхал Гарайн; кватэрмайстар паручнік Казімір Красіцкі; кіраўнік артылерыі паручнік Януш Чацвярцінскі; скарбнік Вінцэнт Веляпольскі; каплан кс. Адам Лога; шэф санітарны доктар Шрадэр [Żródła do dziejów 1931, II: 303–304; Grot 1983: 99; Tupalski 1983: 192, 193.].

15 мая польская армія трыма калонамі выйшла ў паход. Д. Хлапоўскі ішоў у авангардзе, а 18 мая адышоў ад галоўных сіл у Ксенжаполю і хуткім маршам прарваўся паміж корпусам расійскай гвардыі і войскам Івана Дыбіча, 21 мая ступіў на беларускую зямлю. Далейшы маршрут выглядаў наступным чынам: Бельск (узяты без бітвы, у палон трапіў

ад'ютант вял. князя Міхаіла) – Бярозава – Дубіна – Гайнаўка – Масева – Рудня – Крынкі – Мсцібава – Волпа – Ражанка – Гарлянка – Жалудок – Ліда – Мыта – Араны і г. д. Д. Хлапоўскі ўспамінаў:

Калі мы праходзілі праз вёскі, народ спачатку прызнаваў нас за маскалёў і не адразу хацеў верыць, што мы палякі, а калі ўпэўніваўся, дык плакаў ад радасці, прыносіў прадукты, што толькі меў, ніколі не хацелі браць грошы, тым не менш я прымушаў іх браць грошы за авёс і сена, казаўшы, што маю на гэта строгі загад.

22 мая Бельск. Д. Хлапоўскі разбіў батальён расійскіх вайскоўцаў, якія вярталіся пасля ранення ў свае палкі.

23 мая Гайнаўшчызна/Гайнаўка. Бітва з двума батальёнамі расійскіх войск на чале з генералам Аляксандрам Ліндэнам. Юльян Урсын-Нямцэвіч называе гэту бітву ў сваіх успамінах як бой пад в. Дубіна (суседняя з Гайнаўкай) каля Гродна: 1200 чалавек Д. Хлапоўскага разганалі расійскі корпус, які прыйшоў з Брэста. Трапілі ў палон каля 600 рускіх, захоплена звыш 1000 карабінаў і 1 гармата. Радавых адпусцілі пасля прысягі, што не будуць ваяваць супраць і нават далі ім па 1 рублю, а 11 афіцэраў арыштавалі. У Войска Польскага страты былі наступныя: забіты падпаручнік 20 пяхотнага палка, шэф штаба Якуб Граткоўскі, паранены штыком у руку канонік Лога, карцеччу – ад'ютант Д. Хлапоўскага Густаў Патвароўскі і лёгка ў галаву – жаўнер Непакайчыцкі [Niemcewicz 1909: 124].

24 мая Хлапоўскі перайшоў Нараўку і накіраваўся на Масева, дзе да яго далучыўся з Белавежскай пушчы партызанскі атрад Яўгена Ронкі (каля 200 чал.). Далей былі Грынкі, у ваколіцах якіх знаходзіліся 25-28.05, тут сфармаваўся першапачатковы склад пяці палкоў: 25 і 26 пяхоты, 11 і 12 літоўскіх уланаў, 6 конных стральцоў. Афіцэры і пад-афіцэры муштравалі новых добраахвотнікаў. У Волпе адбылася сутычка з казакамі. 27 і 28 мая Д. Хлапоўскі праз Мсцібаў і Рось памаршыраваў пад Зэльвяны, дзе перайшоў Нёман і тым самым напалохаў рускіх у Гродне. Юзаф Заліўскі наблізіўся да ваколіц горада, перамог у некалькіх малых сутычках і прымусіў некаторых рускіх салдат пакінуць Гродна [Żródła do dziejów 1931, III: 282, 330; Tupalski 1983: 196–197].

З Радзівонішак гасцінцам да Жалудка ехаў Ігнаці Дамейка і ў раёне Ліды сустрэўся з польскім войскам Д. Хлапоўскага. Вось, што ён напісаў у сваім дзённіку:

Nie ujechałem był mili, kiedym usłyszał trębaczy naszych ułanów i widzę z daleka chorągiewki nasze białe z amarantem. Było to koło godziny czwartej popołudniu, słońce czyste, piękny dzień wiosenny, trębacze grali pieśń „Nasz Skrzynecki mężny”. Opodał za przednią strażą z kilkunastu ułanów jechał nielicznym otoczony sztabem Chłapowski, odznaczający się piękną, marsową postawą; was zawiesisty, skromny miał na sobie mundur bez złocistych ozdób,

пłaszcz na ramiona zarzucony i biały orzełek (jeżeli sobie dobrze przypominać) na czapce. Obok niego jechali: senator gen. Tyszkiewicz, Loga z kanoniczym krzyżem na piersi, doktor Marcinkowski i kilku adiutantów, między którymi poznałem mego kolegę Wrotnowskiego. Ten mię z daleka poznał i przedstawił generałowi... Stanąwszy na uboczu przy drodze, przypatrywałem się radośnie przeciągającemu gościńcem całemu korpusowi, który nie tysiące, jak mniemano, ale, jeżeli się nie mylę, 700 do 800 zaledwie liczył żołnierza i szedł w porządku. Najprzód za Generałem jechał szwadron I-go pułku ułanów w granatowych mundurach z amarantowymi rabatami pod dowództwem dzielnego oficera Borkowskiego; ludzie dobrani, na dobrych koniach, tak czysto, elegancko wymuskani, jak gdyby dziś wyszli na paradę na Saski plac w Warszawie, a jednak już od trzech tygodni byli w marszu, a przed pięciu czy sześciu dniami tegie starcie mieli z nieprzyjacielem. Za tym szwadronem postępował legion pieszych strzelców na chłopskich konikach, 180 do 200 wyćwiczonego ze starej służby żołnierza liczący i tuż za nim, też na koniach, mały oddziałek instruktorów, oficerów ze starej służby rozmaitej broni, prze-znaczonych do formowania regularnego wojska z naszych powstańców" [*Pamiętniki Ignacego Domejki* 1908: 14 15].

I. Дамейка сам застаўся ваяваць у корпусе Д. Хлапоўскага.

30 мая ў Арляны, за мілю да Ліды, Д. Хлапоўскі даведаўся, што ў Лідзе стаіць батальён рускіх. Ваяваць у горадзе без пяхоты генерал палічыў неразумным, а таму ноччу паслаў каля 300 стральцоў, каб яны ранилі 31 мая напалохалі расійскіх вайскоўцаў, і тыя выйшлі з горада. Расійскі капітан Камарніцкі падумаў пра атаку на горад моцных сіл праціўніка і таму адышоў на віленскі тракт. Тут яго атакавалі 2 эскадрон 1 палка ўланаў капітана Краеўскага і ўзвод з 11 уланскага палка, створанага з белавежскіх паўстанцаў, а затым конная артылерыя на чале з паручнікам Чацвярцінскім. Рускія кінулі зброю, збеглы паручнік дабраўся да Вільні і сказаў губернатару, што яго атакаваў моцны польскі корпус. У палон трапілі каля 400 жаўнераў, былі захоплены 1 сцяг і 2 гарматы са скрынямі снарадаў, мундзіры. Сярод палонных аказалася некалькі дзесяткаў ліцвінаў-беларусаў, якія прынялі прысягу ў капелана кс. Логі і перайшлі на польскі бок. Менавіта яны вырашылі ноччу напасці на расійскі канвой абозу, які ішоў з Вільні ў Брэст і цяпер знаходзіўся ў Жырмунскім замку. На жаль, атрад іх на чале з паручнікам Юзафам Забеллай не змог захапіць замак [A. Z. 1913: 40; *Bitwy i potyczki* 2018: 146; Kalinka 1885: 118].

У планах Д. Хлапоўскага было рухацца дугой па былых землях ВКЛ, акружыць Вільню, узброіць паўстанцаў і падзяліць паміж імі інструктараў. Сам далей хацеў дайсці да Мазырскіх і Барысаўскіх лясоў, каб там распаліць новы агмень паўстання. Адпачыць у Лідзе не атрымалася. Сюды спяшаліся расійскія войскі: ад Гродна – аддзел на чале з Дзмітрыем Курутай, ад Ашмян – генерал Астрашчэнка. Д. Хлапоўскі праз Мытаў 02.06.1831 г. дайшоў да Аран Троцкага павета без сутыкнення

з праціўнікам. Тут ад аўгустоўскага землеўласніка Карбовіча даведаўся аб руху з Аўгустоўскага ваяводства польскага войска, а пазней праз яго атрымаў адказ на свой ліст ад генерала Г. Дэмбінскага. Гэта ішоў на Віленшчыну генерал Антоні Гелгуд, якога прызначылі галоўнакамандуючым усіх польскіх сіл на тэрыторыі былога ВКЛ. У такім выпадку рэалізацыю свайго плану Д. Хлапоўскі павінен быў спыніць і падпарадкавацца вярхоўнай уладзе А. Гелгуда. Апошні 08.06.1831 г. загадаў яму ісці да Кейдан і тым самым сарваў план Д. Хлапоўскага рушыць на Мазыр і Мінск [Kalinka 1885: 123].

А. Гелгуд праявіў сябе не найлепшым чынам, дапусціўшы шэраг памылак, а таму праіграў бітвы на Панарскіх вышынях пад Вільняй (19.06.1831) і пад Шаўлямі (8.07.1831) [Grabowiecki 1970: 15, 16, 26, 213, 217; *Pamiętnik* 1977: 124; Tupalski 1983: 209–212]. З А. Гелгудам звязана дзейнасць Цэнтральнага Польскага Часовага ўрада ў Літве (12.06–13.07). У склад яго ўвайшлі: старшыня Тадэвуш Тышкевіч, віцэ-старшыня і кіраўнік ваеннага аддзела князь Габрыэль Юзаф Агінскі, кіраўнікі аддзела паліцыі (унутраных спраў) А. Гелгуд, аддзела адміністрацыі (інтэнданцкі) Міхал Залескі, аддзела фінансаў Казімір Кантрым, замежнага Юзаф Страшэвіч, сакратар генерал Ян Таміцкі. Урад (яго яшчэ называлі Цэнтральнай польскай радай у Літве) цалкам залежаў ад камандуючага А. Гелгуда, бо ён зацвярджаў яго чальцоў. Урад знаходзіўся пры галоўнай кватэры арміі і выконваў перш за ўсё загады камандуючага. Вядомыя наступныя распараджэнні ўрада да мясцовых камітэтаў: аб арганізацыі паштовых станцый, аб правядзенні пасяджэнняў для выканання пастаноў урада, аб падрыхтоўцы кніг ахвяраванняў, аб арганізацыі вайсковых сіл і інш. Рапарты аб сваёй дзейнасці Рада дасылала ў Нацыянальны ўрад [BUW, oddział rękopisów, sygn. 566, spr. 1].

Разам з А. Гелгудам прыйшоў на былыя землі ВКЛ генерал Генрык Дэмбінскі, які на нарадзе ў Куржанах (09.07.1831) прыняў рашэнне не пераходзіць прускую мяжу, а прабівацца назад у Каралеўства Польскае. Маючы 3656 чалавек пяхоты, 6 гармат і 2 эскадроны уланаў ён пайшоў на паўночны ўсход уздоўж правага фланга расійскай арміі. Яна не пераследавала яго, бо ўсе пайшлі за аддзеламі А. Гелгуда, Францішка Роланда і Д. Хлапоўскага. Мясцовыя жыхары давалі праваднікоў, грошы, коней, падводы, фураж, харчаванне, інфармавалі пра месцазнаходжанне праціўніка. Г. Дэмбінскі ішоў з баямі пад Мешкуцямі (10.07), у Паневежы (12.07), Малатах (16.07), Падбродзі (17.07). 19.07 ён пераправіўся праз Вілію пад Данішэвем і 20.07 быў у Смаргоні. Расійскае армія кінулася ў пагоню, каб раней выйсці да Нёмана, і 22 ліпеня сустрэлася з кавалерыяй Алаіза Яновіча, які змог на пэўны час затрымаць пераднюю ахову Ерамея Саваіні. Г. Дэмбінскі пад Збойскам кінуў праз

Нёман мост і ў ноч з 22 на 23 ліпеня наладзіў пераправу (ў 4 гадзіны раніцы была перавезена апошняя гармата). Калі пазней падышоў да ракі А. Яновіч, ён знайшоў брод і пераправіўся да асноўных сілаў. Расійскім войскам зрабіць гэтага не дала артылерыя польскага аддзела, і яны толькі 24 ліпеня пад Мазыром перайшлі праз Нёман [А. З. 1913: 113–119; Grot 1983: 103 (mapa); Tokarz 1930: 409].

Г. Дэмбінскі прайшоў праз наступныя беларускія населеныя пункты: Жодзішкі, Смаргонь, Альшаны, Іўе, Гаўя, Уселяб, Альхоўка, Дзятлава, Дзярэчын, Зэльва, Ізабэлін, Поразава.

24 ліпеня Г. Дэмбінскі, пакінуўшы Уселяб, выслаў у напрамку Беліцы і Дзятлава палкоўніка Аўгустына Бжежанскага з трыма эскадронамі кавалерыі, коннай пехотай і гарматай. Пад Дзятлавам ён сустрэўся з расійскім атрадам, які ішоў са Слоніма для пераследавання паўстанцаў. Пяхота (каля 50 чал.) залегла ў глыбокім рове перад паркам, вярнуліся афіцэры са сваімі эскадронамі (адным з іх кіраваў капітан Войцех Ланчкоўскі, другім – капітан Тэртулян Качароўскі, яшчэ адным – паручнік Эміль Швінарскі). Супраць польскіх сіл выступілі 1 батальён пяхоты, 2 ці 4 эскадроны кавалерыі, 2 ці 3 гарматы расійскага войска пад агульным кіраўніцтвам генерала Станковіча. На полі польскія эскадроны падрыхтаваліся да бою, стрэлілі з гармат, і рускія прынялі рашэнне адысці да Слоніма. Адыходзячы яны адстрэльваліся з 2 гармат (адным са снарадаў адарвала нагу ад’ютанту капітана Шанецкага). Польскае войска пасля нядоўгага пераследу вярнулася. Хутка падышла да месца бою сотня паўстанцаў-коннікаў. У карчме за тры мілі ад Дзятлава былі затрыманы каля 20 расійскіх салдат [Bitwy i potyczki 2018: 184–185].

25 ліпеня пад Воляй Г. Дэмбінскі перайшоў р. Шчару, тут да яго далучыліся паўстанцы з ваколіц Слоніма. 26 ліпеня польскія войскі былі ў Зэльве і праз Ізабэлін пайшлі ў Белавежскую пушчу. Расійскае камандаванне памылілася ў кірунку руху Г. Дэмбінскага і сканцэнтравала свае сілы так, каб не даць яму выйсці праз Пружаны альбо Камянец на Валынь і Палессе. Праз Орлю, Боцькі, Цехановец, Мыслібор Г. Дэмбінскаму ўдалося дайсці да Варшавы і вечарам 3 жніўня размясціцца на Празе. У хуткім часе яго прызначаць галоўнакамандуючым польскай арміі [Belwederczycy i podchorążowie 1989: 251–252; Powstanie Listopadowe 1990: 271, 272, 279, 280, 408, 409; Sokolowski 1900, 2: 231–234, 332–338, 345–347; Tokarz 1930: 411–412; NGA RB u Grodne, f. 4, воп. 1, spr. 42, ark. 9, 9 v.; spr. 54, ark.1–3 v.].

У час знаходжання Г. Дэмбінскага ў Навагрудскім павеце актывізаваліся мясцовыя патрыёты: Юзаф Кашыц і Мікалай Мержыеўскі стварылі ў маёнтку Ятра партызанскі атрад, які пазней далучыцца да Г. Дэмбінскага, які праходзіў праз Белавежскую пушчу. На мяжы з Ка-

ралеўствам Польскім Г. Дэмбінскі сустрэўся з корпусам ліцвіна Ф. Абухоўскага, які ішоў дапамагчы партызанам Літвы. Зразумеўшы, што далейшы рух немагчымы, ён вярнуўся. А яшчэ раней, 6 ліпеня 1831, галоўнакамандуючы Я. Скржынецкі выправіў на былыя землі ВКЛ корпус генерала Самуіла Ражыцкага, які меў 120 афіцэраў і падафіцэраў (пераважна родам з Літвы і Валыні) [Litewski kontekst 2011: 58–59].

У аддзеле рукапісаў Бібліятэкі Варшаўскага ўніверсітэта знаходзіцца справа, у якой ёсць матэрыялы пра праекты экспедыцый польскіх войск у апошняй фазе паўстання [BUW, oddział rękopisów, sygn. 566, k. 19–25]. У праекце генерала Ксавера Несялоўскага, напісанага 26.08.1831 г. (гэта значыць, пасля пахода Д. Хлапоўскага і вяртання Г. Дэмбінскага), прадстаўлены дапушчаныя вайсковыя памылкі (у час аперацыі каля Вільні; не здзейсненая бітва пад Шаўлямі). Ён прапановуе высласць дзве новыя асобныя экспедыцыі. Першую – на Жмудзь, другую – на Палессе. Пра апошнюю ён піша значна больш. Шляхта, на яго погляд, дала б коней, узброіла войска, арганізавала конніцу для далёкіх экспедыцый. Можна было б выкарыстаць стральцоў мытні, ляснікоў, баброўнікаў, падлоўчых для розных патрэб. Мясцовым аддзелам трэба дадаць 4–6 батальёнаў з 6 эскадронаў, 8–10 гармат, афіцэраў-кватэрмайстраў, інжынераў, сапёраў. Апорным цэнтрам мог быць Давыд-гарадок, трэба заняць млыны на Гарыні, у Пінску ёсць вялікія склады солі, збожжа, таннае мяса, свежая і сушаная рыба. Адсюль можна ісці на Валынь, праз лясы пад самы Кіеў, Белую Царкву. Лясы вакол Мазыра, Рэчыцы, Магілёва, можна дайсці да Нёмана, а адтуль – да Вільні. Праз лес ёсць сувязь са Слуцкім паветам, можна пагражаць Слонімскаму павету праз Рэпіхаўскія лясы, Беластоцкаму – праз Ражанскія, Белавежскія і Заблудаўскія лясы, Гродзенскаму павету – праз Валільскія і Гатоўскія лясы. А пазней, – піша Кс. Несялоўскі, – сіламі з Палесся і Жмудзі ўдарыць на Літву, каб ворага выгнаць канчаткова.

Другі дакумент – *Погляды аб экспедыцыі на Літву* – складзены 31.08.1831 г. і ўяўляе сабой праект калектыўнай творчасці. Верагодна, сінтэз 8 праектаў – выпрацаваны на надзвычайных сесіях пад кіраўніцтвам Ё. Лялевеля. Праект складаецца з дзвюх частак: вайскавай і адміністрацыйнай. У першай называецца колькасць патрэбнага войска – ад 12 да 20 тыс. чал.; указваюцца месцы іх базавання – Белавежская пушча, Пінскія балоты; адсюль іх пасылалі б на Валынь, Жмудзь, Літву, Украіну, Палессе. Некаторыя ўдзельнікі лічылі, што ваенным пунктам можа быць Наваградак, горад багаты і падрыхтаваны да паўстання, адкуль можна пасылаць атрады на Палессе. У праекце гаварылася, што войска, якое пойдзе трактам з Брэста на Пружаны, Ражаны, Слонім да Мінска і трактам з Варшавы да Масквы і Пецярбурга, можа перакрыць камунікацыі праціўніка і не даць магчымасці дасылаць амуніцыю праз

Брэст. Яго можна адрэзаць і ад Валыні, выправіўшы 2000 паўстанцаў. З Белавежскай пушчы другі вайсковы аддзел мог бы турбаваць Беласток і падтрымліваць паўстанне ў Наваградскім, Слоніўскім, Слуцкім і Пінскім паветах.

Добра было б захапіць паравыя склады ў Нясвіжы і адтуль ісці да Давыд-гарадка праз Слуцкі і Мазырскі паветы. Наяўнасць сплаўных рэк дазволіць аблегчыць арганізацыю складоў і падтрымаць камунікацыі з Валынню і нават з Каралеўствам Польскім. Перад адпраўкай войска трэба выправіць эмісараў, а пры галоўнакамандуючым павінны знаходзіцца начальнікі паўстанцаў, якія маюць павагу сярод апошніх. І вельмі важна акцэнтаваць, што ў праекце выказвалася жаданне аб'явіць прыгонным сялянам вольнасць.

У адміністрацыйнай частцы праекта гаварылася пра краёвую ўладу, якая павінна дзейнічаць ад імя Нацыянальнага ўрада Каралеўства Польскага. Адны прапаноўвалі стварыць яе з былых павятовых маршалкаў (падаронных змяніць), дадаўшы ім 4 камісараў з дарадчым голасам. Іншыя раілі ўзяць за ўзор Расійскі павет, дзе ўлада належала начальніку павета і 4 радцам – сябрам рады начальніка, якія займаліся асобнымі справамі адміністрацыі.

Высновы

1. Варшаўскі Нацыянальны ўрад прыняў пастанову дапамагчы паўстанцам, але ён спазніўся з адпраўкай рэгулярных польскіх войскаў на Літву і Беларусь.
2. Адсутнасць адзінства і паразумення ў кіраўніцтве польскіх войскаў, у дзеяннях рэвалюцыйнага ўрада і польскай арміі, пасіўныя дзеянні А. Гелгуда і яго тактычныя памылкі прывялі да зніжэння актыўнасці дзейнасці польскага войска арміі на беларускіх землях.
3. Польскае войска адабрала ў паўстання на землях Беларусі і Літвы самыя актыўныя партызанскія атрады. Уключаныя ў польскае войска, яны часткова пайшлі ў Прусію, а іншыя дабраліся да Каралеўства Польскага. І гэта прывяло да завяршэння паўстання на былой тэрыторыі ВКЛ.

Бібліяграфія

- A.Z. 1913. *Wojna w Litwie w roku 1831*, Kraków.
- Belwederczycy i podchorążowie*/Robert Bielecki. 1989. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, oddział rękopisów, sign. 566, a. 1, 19–25.
- Bielecki Robert. 1996. *Słownik biograficzny oficerów Powstania Listopadowego*. T. I. A–D, Warszawa: Trio.
- Bielecki Robert. 1996. *Słownik biograficzny oficerów Powstania Listopadowego*. T. III. L–R. Warszawa: Trio.

- Bitwy i potyczki stoczone przez wojsko polskie w roku 1831*. 2018. Oświęcim: Napoleon V.
- Chłapowski Dezydery. 1899. *Pamiętniki generała D. Chłapowskiego*. Cz. 2. Poznań.
- Diariusz sejmu z r. 1830–1831*. 1907. Kraków: Wyd. M.R. Rostworski. T. 1.
- Diariusz Senatu z r. 1830–1831*. 1930. "Archiwum komisji historycznej polskiej Akademii Umiejętności" T. 14.
- Grabien'skij Władysław. 1910. *Istoriya polskogo naroda*. SPb. [Грабенський Владыслав. 1910. *История польского народа*. СПб.].
- Grabowiecki Jacenty. 1970. *Moje wspomnienia w emigracji: od roku 1831 do 1854 spisany w Marsylii*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Grot Zdzisław. 1983. *Dezydery Chłapowski. 1788–1879*. Warszawa–Poznań: PWN.
- Kalinka Walerian. 1885. *Jenerał Dezydery Chłapowski*. Poznań.
- Litewski kontekst wojny polsko-rosyjskiej 1831 roku*. 2011. Oświęcim: Napoleon V.
- Matvejčyk Dzmitry. 2008. *Udzel'niki paŭstannâ 1830–1831 gg. – uradžžency belarуска-li-toŭskih gubernâŭ: ěmigracyâ, gurtavanne, dziejnasc'*. Minsk: BDU [Матвейчык Дзмітры. 2008. *Удзельнікі паўстання 1830–1831 гг. – ураджэнцы беларуска-літоўскіх губерняў: эміграцыя, гуртаванне, дзейнасць*. Мінск: БДУ].
- Mickiewicz: encyklopedia*. 2010. J.M. Rymkiewicz, D. Siwicka, A. Witkowska, M. Zielińska (red.). Warszawa: Świat książki.
- Nacyanal'ny gistoryčny arhiu Belarusi u Grodne, NGA RB u Grodnie, f. 1, vop. 27, spr. 64; f. 4, vop. 1, spr. 17; spr. 42; spr. 54; spr. 192 [Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Гродне, ф. 1, воп. 27, спр. 64; ф. 4, воп. 1, спр. 17; спр. 42; спр. 54; спр. 192].
- Niemcewicz Julian. 1909. *Pamiętniki z 1830–1831 roku*. Kraków.
- Pamiętnik wychodźca polskiego*. 1977. Warszawa: Instytut wydawniczy „Pax”.
- Pamiętniki Ignacego Domejki (1831–1838)*. 1908. Kraków.
- Powstanie Listopadowe. 1830–1831: Dzieje wewnątrz. Militaria. Europa wobec powstania*. 1990. Warszawa: PWN.
- Sokolowski August. 1900. *Dzieje porozbiorowe narodu polskiego*. T. 2, cz. 2. Warszawa: Wiek.
- Słownik biograficzny historii Polski*. 2005. T. 2: L–Z. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Tokarz Wacław. 1930. *Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831*. T. 1, 2. Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-wydawniczy.
- Tupalski Jacek. 1983. *General Dezydery Chłapowski. 1788–1879*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa obrony narodowej.
- Šved V. 2011. *Pamiž Pol'sščaj i Rasiâj: Gramadska-palityčnae žyccë na zemlâh Belarusi (1772–1863 gg.)*. Grodna: GrDU [Швед В. 2011. *Паміж Польшчай і Расіяй: Грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772–1863 гг.)*. Гродна: ГрДУ].
- Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831*. 1931. T. III. Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne.

ABSTRACT: At the beginning of the article, the author describes how the “Belarusian / Licvin” issue was raised at the sessions of the revolutionary Sejm and the state of the partisan rebel units in Belarus, which the Polish troops were supposed to help. The main content of the article is devoted to the analysis of the actions of the Polish regular troops on the territory of Belarus: the routes of the troops of D. Khlapovsky, A. Giełgud, H. Dembiński; their battles on the lands of Belarus; new expeditions after the defeat of the previous ones (found in the department of manuscripts of the BUV).

KEYWORDS: November uprising, revolutionary Diet, partisan detachments, Polish troops, lands of Belarus, the Central Polish Council in Lithuania.

STRESZCZENIE: Na początku artykułu autor opisuje, jak podnoszona była kwestia „białoruska/lićwiska” i stan oddziałów partyzanckich na ziemiach białoruskich, którym miały pomagać polskie oddziały. Główna treść artykułu poświęcona jest opisaniu działań polskich wojsk regularnych na terytorium ziem białoruskich: szlaki wojsk D. Chłapowskiego, A. Giełguda, H. Dembińskiego; ich bitwy na ziemiach białoruskich; nowe wyprawy po klęsce poprzednich (odnalezione w dziale rękopisów BUW).

SŁOWA KLUCZOWE: powstanie listopadowe, sejm rewolucyjny, oddziały partyzanckie, wojska polskie, ziemie białoruskie, Centralna Rada Polski na Litwie.

РЭЗЮМЭ: На пачатку артыкула аўтар апісвае пастаноўку “беларускага / ліцвінскага” пытання на пасяджэннях рэвалюцыйнага сейма і стан партызанскіх атрадаў паўстанцаў у Беларусі, дапамагчы якім і павінны былі польскія войскі. Асноўны змест артыкула прысвечаны апісанню дзеянняў польскіх рэгулярных войскаў на беларускіх землях: маршруты войскаў Д. Хлапоўскага, А. Гелгуда, Г. Дэмбінскага; іх баявыя дзеянні; праекты новых экспедыцый пасля паражэння папярэдніх (знойдзеныя ў аддзеле рукапісаў БУВ).

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: Лістападаўскае паўстанне, рэвалюцыйны сейм, партызанскія атрады, польскія войскі, беларускія землі, Цэнтральная польская рада ў Літве.

Data przesłania artykułu: 21.11.2021

Data akceptacji artykułu: 8.11.2021

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Viachaslau Shved/ Вячаслаў Швед – Polska, Uniwersytet Warszawski, Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej; dr hab., prof.; specjalność naukowa: historia Białorusi; zainteresowania naukowe: rozwój gospodarczy Białorusi w pierwszej połowie XIX wieku, życie społeczne i polityczne na ziemiach białoruskich w latach 1772–1863, historia Grodna i Grodzieńszczyzny (X–XXI w.).

Adres: Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Szturmowa 4, 02-678 Warszawa, Polska.

Wybrane publikacje (2020–2021):

1. Shved Viachaslau, Grzybowski Jerzy. 2020. *Historia Białorusi: od czasów najdawniejszych do roku 1991*. Warszawa: WUW.
2. Швед Вячаслаў. 2020. *Даследаванне Статутаў Вялікага Княства Літоўскага прафесарам Ігнатам Даніловічам*. „Rocznik Centrum Studiów białoruskich” 5: 64–77.
3. Shved Viachaslau. 2020. *Organizatorzy i kierownicy legalnych i tajnych towarzystw młodzieży Wileńskiego Okręgu Naukowego z ziem białoruskich* (48–60). W: A. Szmyta, E. Klimus (red.) *Będziemy wzorem innym, sobie samym chlubą – w 200. Rocznice powstania Towarzystwa Filomatów*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

4. Shved Viachaslau. 2021. *Projekty Wiktora Starzeńskiego w okresie wrzenia rewolucyjnego (1861–1863)* (25–37). W: *Polacy na Białorusi*. T. 5. Ks. 1. Warszawa: UW.
5. Shved Viachaslau. 2021. *Францішак Багушэвіч – ідэолаг беларускай нацыянальнай ідэі?* (43–55). J. Getka, J. Grzybowski (red.) *Tożsamość białoruska: doświadczenie przeszłości i wyzwania teraźniejszości. W 30. rocznicę uzyskania przez Białoruś niepodległości*. Warszawa: WUW.